

JERZY TOMASZEWSKI

POLSKIE DOKUMENTY
DOTYCZĄCE ZAMACHU STANU W BUŁGARII 19 MAJA 1934 ROKU

„Przewrót 19 maja stanowi jedno z najbardziej złowieszczych wydarzeń w najnowszych dziejach bułgarskich . . . Od niego rozpoczął się rozwój wydarzeń, który doprowadził do umocnienia dyktatury monarcho-faszystowskiej, do skoncentrowania władzy w rękach cara i zgrupowanych wokół niego generałów, wyższych urzędników państwowych, karierowiczów, do pozbawienia mas ludowych elementarnych praw politycznych i wolności obywatelskich, do wciągnięcia Bułgarii w drugą wojnę światową po stronie imperialistycznego bloku faszystowskiego i postawienia jej w obliczu trzeciej katastrofy narodowej” — pisze współczesny historyk bułgarski¹.

Przesłanki zamachu stanu tkwiły w narastającym niezadowoleniu społeczeństwa z ekonomicznej i politycznej sytuacji Bułgarii, a także w niepokoju, ogarniającym inteligencję cywilną oraz dużą część oficerów wobec intryg i osobistych ambicji polityków rządzących krajem, którzy nie potrafili podołać zadaniom — przynajmniej — rzeczywiście niełatwym. Aż nazbyt często wybuchały afery, których niesławnymi bohaterami byli politycy partii rządzących. Aż nazbyt często ambicje osobiste przysłaśniały losy Bułgarii.

W tych warunkach środowiska, które odrzucały możliwość głębszych zmian ustrojowych postulowanych przez lewicę, szukały wyjścia w rozwiązaniach wzorujących się na faszyzmie. Dla jednych modelem była socjalna polityka B. Mussoliniego. Inni widzieli przykład do naśladowania w J. Piłsudskim. Krąg podobnie myślących ludzi, wśród nich wojskowi w stanie spoczynku (np. płk Kimon Georgiew), skupiał się wokół czasopisma „Zweno”, tworząc koło polityczne, określone od nazwy tego wydawnictwa. W wojsku podjęła na nowo działalność konspiracyjną Liga Wojskowa, która odegrała smutną rolę w zamachu stanu z czerwca 1923 r. Istotną pozycję posiadał w niej płk Damian Welczew, sekre-

¹ I. Dimitrow, *Byłgarskata demokraczna obsztestwenost, faszizmyt i wojnata 1934—1939*, Sofia 1972, s. 21.

tarz Ligi oraz uczestnik wspomnianego przewrotu z 1923 r., który oddał władzę dyktatorską w ręce prof. Aleksandra Cankowa.

Nie później niż w lecie 1933 r. działacze „Zweno” oraz Ligi Wojskowej rozpoczęli rozmowy z działaczami innych ugrupowań, zmiierzając do przeprowadzenia zmian politycznych w Bułgarii. W grudniu tego roku dojrzała idea przewrotu wojskowego i rozpoczęto przygotowania. 19 maja wczesnym rankiem wojsko obaliło rząd, ustanawiając nowy, pod kierownictwem K. Georgiewa. Wśród nazwisk ministrów zabrakło wprawdzie D. Wełczewa, lecz pozostając w cieniu wywierał on przemożny wpływ na politykę gabinetu.

Nowy rząd ustanowił władzę typu dyktatorskiego, rozwiązał parlament i partie polityczne. Słabością jego był niewielki bezpośredni zasięg wpływów grupy „Zweno” oraz rozbieżności wewnątrz Ligi Wojskowej, gdzie przeciwstawiały się sobie nurty republikański oraz monarchistyczny. Sytuację tę wykorzystał król Borys, który w ciągu 1934 r. zdołał pozyskać dużą część oficerów, a wśród nich ministra wojny gen. Penczo Złatewa. 22 I 1935 r., pod groźbą użycia wojska, K. Georgiew złożył dymisję; nowy rząd utworzył P. Złatew. W połowie kwietnia król dokonał licznych zmian w korpusie oficerskim armii, usuwając dowódców o niechętnych monarchii poglądach. 18 kwietnia P. Złatew nakazał internowanie K. Georgiewa, A. Cankowa i Władimira Naczewa (byłego szefa policji); wywołało to kryzys gabinetowy oraz ustąpienie rządu. Król tym razem odmówił nominacji nowego premiera z szeregów Ligi Wojskowej i wyznaczył własnego kandydata w osobie Andreja Toszewa. Osłabiona Liga Wojskowa oraz „Zweno” podjęły na jesieni 1935 r. przygotowania do kolejnego zamachu stanu. Rząd jednak okazał się silniejszy. 2 października ogłosił stan wyjątkowy, nakazał aresztowania wśród działaczy spiskowych organizacji, a następnego dnia rozwiązał Ligę. W ślad za tym nastąpiły dymisje oficerów podejrzanych o sympatie dla spiskowców.

W ten sposób przewrót 19 V 1934 r. otworzył drogę do stopniowego ukształtowania dyktatorskiej władzy króla Borysa. W latach następnych wielu uczestników zamachu stanu przeszło ewolucję polityczną, która doprowadziła ich do udziału w budownictwie podstaw ludowej Bułgarii. K. Georgiew i D. Wełczew 9 IX 1945 r. wzięli udział w ogólnonarodowym powstaniu, które obaliło władzę królewską.

Historiografia ludowej Bułgarii poświęciła wiele uwagi przyczynom i konsekwencjom przewrotu 19 maja, wykorzystując w tym celu dokumenty przechowywane w archiwach krajowych oraz wspomnienia polityków. Trwają dyskusje w sprawie charakteru zamachu stanu oraz rządów przez niego wyłonionych. Do tej pory jednak nie sięgnięto do relacji obserwatorów zagranicznych.

Jeśli nawet nie zawsze mogą one wnieść znajomość nowych faktów, to pożyteczne będzie zorientowanie się w pierwszych reakcjach na wy-

darzenia w Bułgarii. Raporty dyplomatyczne posłużyć też mogą jako źródło informacji o plotkach i przypuszczeniach, które bezpośrednio po zamachu stanu obiegały Sofię. W pewnej przynajmniej mierze pozwala to wnioskować o nastrojach nurtujących niektóre środowiska społeczne.

Archiwa polskie zawierają zaledwie szczątki dokumentów dotyczących Bułgarii. Akta poselstwa w Sofii nie zachowały się, zespół Ministerstwa Spraw Zagranicznych zaś uległ poważnemu przetrzebieniu. Prezentowane poniżej dokumenty są jedynymi w sprawie przewrotu 19 V 1934 r., które dotąd udało się odnaleźć.

Pierwszy z nich zawiera opis wydarzeń poprzedzających zamach, jego przebieg oraz pierwsze komentarze, przypuszczenia i pogłoski, obiegające — jak można się domyślać — zamożne środowiska sofijskie, które utrzymywały kontakty towarzyskie z dyplomatami akredytowanymi w Bułgarii.

Autor raportu, poseł Adam Tarnowski, pracę w dyplomacji rozpoczął jeszcze w monarchii habsburskiej, w latach trzydziestych rezydował w Sofii, lecz — jak się wydaje — nie cieszył się najlepszą opinią u ministra Józefa Becka, który nawet zastanawiał się nad jego zwolnieniem ze służby dyplomatycznej². Sądząc jednakże z informacji, których udzielił w lipcu 1939 r. Janowi Szembekowi, Adam Tarnowski był niezłe zorientowany w problemach polityki bułgarskiej³.

Dwa pozostałe dokumenty to raporty prasowe z Bukaresztu, informujące o pierwszych reakcjach prasy rumuńskiej na wydarzenia w Bułgarii.

Raport A. Tarnowskiego jest kopią, prawdopodobnie odpisu oryginalnego tekstu, która posłużyła dla przygotowania informacji rozsyłanej do zainteresowanych placówek dyplomatycznych. Na tekst naniesiono poprawki, niektóre fragmenty przekreślono. Podaję niżej wersję pełną, z zaznaczeniem zmian i skreśleń; pominięto jedynie drobne poprawki bez znaczenia (jak np. zmiana kolejności wyrazów). Na egzemplarzu widnieją trudno czytelne formalne adnotacje i sygnatury wraz z datami, pochodzące zapewne od czytelników raportu. Na ostatniej stronie znajduje się rozdzielnik, uwzględniający naczelników wydziałów P III i P VI.

Raporty prasowe są kopiami maszynopisów, pozostającymi w Ambasadzie. Z ich obszernego tekstu dotyczącego przeważnie wewnętrznych problemów Rumunii oraz stosunków rumuńsko-polskich podaję jedynie fragmenty dotyczące przewrotu w Bułgarii.

Dokumenty opublikowano według dzisiejszej ortografii, wprowadzając także niezbędne poprawki w pisowni nazwisk, które w miarę możliwości uzupełniono imionami. Przypisy wyjaśniają lub uzupełniają niektóre informacje zawarte w tekście. Zarazem znajdują się tam odsyłacze do podstawowej literatury bułgarskiej.

² *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935—1945)*, t. I, Londyn 1964, s. 265.

³ Tamże, t. IV, s. 669—670.

1.

1934 maj 20, Sofia — Raport posła Rzeczypospolitej Polskiej w Bułgarii Adama Tarnowskiego nr 7/BI/3 opisujący przewrót 19 maja. Tajne.

AAN, MSZ, t. 6907, k. 2—7. Kopia, maszynopis.

Kryzys rządowy, wywołany wyrażeniem w dniu 5 bieżącego miesiąca votum nieufności przez większość Narodnego Sobrania, w której znalazły się dwa stronnictwa rządowe — agrariusze^{a1} i liberalowie — ministrowi komunikacji [Stojanowij] Kosturkowowi, zaczął się szybko pogłębiać w ciągu następnych kilku dni. Stronnictwo agrariuszy^b, które od dawna starało się za wszelką cenę objąć kierownictwo powierzonego [Stojanowij] Kosturkowowi ministerstwa, weszło w ściślejsze porozumienie z rządowym stronnictwem liberalnym i wystąpiło z żądaniem oddania mu jeszcze jednego (czwartego) ministerstwa². Jednocześnie liberalowie zażądali powierzenia im Ministerstwa Komunikacji w zamian za Ministerstwo Sprawiedliwości³. Skoalizowani agrariusze^a i liberalowie stanowiliby w razie przyjęcia ich żądań przez demokratów⁴ większość w Radzie Ministrów i odsunęliby tych ostatnich od decydującego wpływu na bieg spraw państwowych. Demokraci odrzucili żądania agrariuszy^b i liberalów, a premier [Nikoła] Muszanow wręczył królowi w dniu 14 bieżącego miesiąca dymisję gabinetu.

Król, przeprowadziwszy rozmowy z przedstawicielami wszystkich stronnictw, powierzył ponownie [Nikole] Muszanowowi misję tworzenia rządu. Rozpoczęły się^c targi partyjne. W międzyczasie nastąpił rozłam w Stronnictwie Radykalnym ([Stojana] Kosturkowa)⁵ i zjednoczenie⁶, a następnie rozłam stronnictw liberalnych. Dnia 18 maja wieczorem widoczne było, że [Nikoła] Muszanow gabinetu utworzyć nie jest w stanie. Kryzys polityczny doszedł do martwego punktu; oczywiście się stało, że utworzenie jakiegokolwiek większości w obecnym parlamencie jest niemożliwe. Jednocześnie stronnictwa polityczne swoim nie liczącym się z interesami kraju postępowaniem ostatecznie skompromitowały się w oczach społeczeństwa⁷.

Moment ten wykorzystali zwolennicy „władzy silnej ręki”, grupujący się w politycznym kole „Zweno”^d (vide raport mój nr 7/BI/1 z dn. 18 listopada 1933 r.)^d i dokonali zamachu stanu przy pomocy tajnej organizacji, szeroko rozgałęzionej w armii, a pozostającej pod ich wpływami i kierownictwem⁸. W nocy z 18 na 19 maja wojska zajęły stolicę, wszystkie miasta okręgowe oraz wszystkie gmachy instytucji państwowych i samorządowych. Król aprobował zamach^d jednak podobno nie bez wahania^d. Dnia 19 maja^e zostały ogłoszone dekrety królewskie wprowadzające^e nowy porządek rzeczy w Bułgarii.

Dekretem^f królewskim mianowany został nowy rząd z Kimonem Georgiewem, byłym ministrem komunikacji w rządzie [Andreja] Ljapczewa⁹, uczestnikiem zamachu stanu 9 czerwca 1923 r.¹⁰, jednym z twórców „Zwena” na czele¹¹, rozwiązany został^e parlament; zredukowano dwa ministerstwa przez połączenie z innymi resortami; zaprowadzony został^e nowy podział administracyjny państwa. Jednocześnie, również dekretami^g, mianowani zostali nowi dyrektorowie policji, poczt i telegrafów i zdrowia publicznego.

Razem z dekretami^g królewskimi w „Dzienniku Państwowym”¹² został opublikowany manifest nowego rządu, zapowiadający koniec parlamentaryzmu i partyjnictwa w Bułgarii oraz ogłaszający program nowego regime'u.

Program ten przewiduje reorganizację administracji państwowej w celu nadania jej większej sprężystości i zmniejszenia kosztów jej utrzymania; reorganizację samorządów przez wprowadzenie burmistrzów i wójtów z mianowania, a nie z wyboru¹³; ustabilizowanie urzędników państwowych; uporządkowanie finansów

państwa (zrównoważenie budżetu, rychła spłata zobowiązań skarbowych, podniesienie dochodów państwa przez wprowadzenie monopolu), gruntowną reorganizację szkolnictwa; unormowanie kredytu; szczególną opiekę nad wsią i rolnictwem; reorganizację sądownictwa w celu szybszego, dostępniejszego i tańszego wymiaru sprawiedliwości; przywrócenie autorytetu władzy państwowej na całym terytorium państwa; pokój i dobre stosunki z wielkimi mocarstwami, a zwłaszcza z sąsiadami¹⁴, i wreszcie nawiązanie stosunków z Rosją Sowiecką¹⁵.

Po rozplakatowaniu manifestu, koło południa, blokada stolicy została zdjęta i miasto wróciło do normalnego stanu. O godzinie 5 po południu odbyło się pierwsze posiedzenie nowej Rady Ministrów (właściwie drugie, gdyż z chwilą wkroczenia wojsk do stolicy zaczęło się pierwsze posiedzenie w Komendzie Miasta, które trwały do opublikowania manifestu)¹⁶. Na Radzie tej wyznaczono nowych zarządców „obłasti” (województw)¹⁷ i rozpatrzono różne sprawy związane z przewrotem.

Po skończeniu posiedzenia nowy premier przyjął dziennikarzy bułgarskich i zagranicznych, którym na wstępie oświadczył, że w całym kraju panuje absolutny spokój (nie wyłączając okręgu petryczkiego, fortecy rewolucyjnej organizacji macedońskiej¹⁸), że społeczeństwo bułgarskie przyjęło przewrót z zadowoleniem i że zaprowadzona została prewencyjna cenzura dla dzienników bułgarskich (korespondencje zagraniczne żadnej cenzurze podlegać nie będą). Zapytany o stosunek nowego rządu do konstytucji, oświadczył premier, że konstytucja została już naruszona dekretem f o zniesieniu dwóch ministerstw¹⁹ i że nowy rząd „nie będzie się krępował formami, które mogą stanowić przeszkodę w jego reformatorskiej działalności”. Na podkreślenie zasługują pochwały pana h [Kimona] Georgiewa pod adresem polityki zagranicznej pana h [Nikoły] Muszanowa.

Spółeczeństwo bułgarskie przyjęło zamach stanu bez entuzjazmu, z widocznym jednak na ogół uczuciem ulgi i zadowolenia. Niechęć do stronnictw politycznych już od dość dawna przenikała głęboko w umysły przeciętnych obywateli bułgarskich. Od dłuższego też już czasu publicznie, we wszystkich kołach i sferach społeczeństwa oraz w prasie mówiono o potrzebie władzy nadpartyjnej i pozaparlamentarnej, która by oczyściła atmosferę polityczną i ujęła kierownictwo bułgarskiej nawy państwowej w uczciwe i kompetentne ręce²⁰. Oczy wielu Bułgarów były zwrócone na armię, a dość liczni członkowie i sympatycy „Zwena”²¹ mówili niemal publicznie o tym, że w krótkiej przyszłości nastąpi koniec partyjnictwa i że odpowiedni ludzie wezmą rządy w swe ręce.

Zamachem zaskoczone zostały jedynie stronnictwa polityczne (i to zdaje się nie wszystkie²²), które do ostatniej chwili nie wierzyły w możliwość takiego rozwiązania kryzysu rządowego. d Jaki będzie los tych stronnictw — trudno w tej chwili przewidzieć: nie jest wykluczone, że działalność ich zostanie zawieszona^{d23}.

Obok stronnictw, przewrót zadał cios rewolucyjnej organizacji macedońskiej¹⁸. Jest to pierwszy rząd bułgarski niezależny od wpływów macedońskich. Wojska bułgarskie zajęły terytoria Macedonii bułgarskiej²⁴, rządzone dotychczas przez rewolucjonistów macedońskich, a przywódcy terrorystów i wielu Macedończyków zostało aresztowanych. W każdym razie manifest rządu (p. 14 — „Przywrócenie autorytetu władzy państwowej na całym obszarze państwa”) oraz fakt podziału dotychczasowego okręgu czysto macedońskiego między dwa nowe województwa (sofijskie i płowdiwskie) wskazują, że nowy rząd bułgarski postanowił skończyć z organizacją i wpływami macedońskimi. i Należy zaznaczyć, że i zwalczanie rewolucyjnej organizacji macedońskiej i dążenie do zbliżenia z Jugosławią było jednym z głównych przejawów dotychczasowej działalności „Zwena” d. k W prasie zagranicznej krążyły różne wersje co do stosunku k króla do przewrotu. l Według jednych l król został zmuszony do podpisania wspomnianych dekrétów m i że zamach stanu

dokonany został bez jego wiedzy i woli. Natomiast według ⁿ innych, ^o jak się zdaje ^o, dobrze poinformowanych źródeł ^p król wiedział o przygotowywanym zamachu i aprobował go ²⁵.

Nie wyjaśniona pozostaje również do obecnej chwili dymisja kilka dni przed dokonaniem zamachu ministra wojny [gen. Aleksandra] Kisjowa i ustąpienie z armii, po mianowaniu ministrem gen. [Atanasa] Watewa, szefa sztabu gen. Bakardżiewa, dowódcy garnizonu sofijskiego gen. Solarowa i szefa biura ^d historycznego Ministerstwa Spraw Wojskowych gen. Georgiewa oraz ustąpienie w dniu zamachu ministra wojny [Atanasa] Watewa, uchodzącego za człowieka króla ²⁶.

Kończąc mój raport pragnę dodać, iż jeśli chodzi o politykę zagraniczną nowego rządu, to zasadniczo zbliżona ona będzie do tejże polityki poprzedniego gabinetu, z tą jednak różnicą, że będzie ona niewątpliwie bardziej zdecydowana, w szczególności jeśli chodzi o zbliżenie i porozumienie z Jugosławią. Ministrem spraw zagranicznych zostanie prawdopodobnie pan [Kosta] Batołow, obecnie poseł Bułgarii w Paryżu, demokratą, wybitny frankofil, który natychmiast po przewrocie został wezwany do Sofii ²⁷.

Zauważyć wreszcie należy, że przewrót wczorajszy wywołał nieukrywaną radość w poselstwie jugosłowiańskim ²⁸ i dość wyraźne zadowolenie w poselstwie francuskim, natomiast Niemcy, a głównie Włosi, nie kryją swego zakłopotania i zdenerwowania ²⁹.

a *Wpisane atramentem zamiast skreślonego słowa: zemledelcy.*

b *Wpisane atramentem zamiast skreślonego słowa: zemledelców.*

c *Wyraz dopisany atramentem.*

d—d *Wyrazy skreślone.*

e—e *Poprawiono atramentem zamiast: został ogłoszony szereg ukazów królewskich wprowadzających.*

f *Wpisane atramentem zamiast skreślonego słowa: ukazem.*

g *Wpisane atramentem zamiast skreślonego słowa: ukazami.*

h *Wyraz wykreślony.*

i—i *Wpisane atramentem zamiast: n.b.*

k—k *Wpisane atramentem zamiast skreślonych słów: Niejasnym jest dotąd stosunek.*

l—l *Wpisane atramentem zamiast skreślonych słów: W pewnych kołach politycznych niechętnych przewrotowi utrzymują, że.*

m *Wpisane atramentem zamiast skreślonego słowa: ukazów.*

n *Wpisane atramentem zamiast skreślonych słów: informacje z.*

o *Poprawione atramentem zamiast słów: zdaje się.*

p *Skreślono następujące słowa: każą przypuszczać że.*

¹ *Mowa o Bułgarskim Ludowym Związku Chłopskim (BZNS), którego jedno ze skrzydeł, zwane „Wrabcza 1”, uczestniczyło w rządzie.*

² *Politycy BZNS „Wrabcza 1” piastowali już teki rolnictwa, handlu i robót publicznych.*

³ *Liberałowie posiadali teki oświaty oraz sprawiedliwości. Według I. Dimitrowa („Byłgarskata demokratyczna obsztestwenost, faszizmyt i wojnata 1934—1939”, Sofija 1972, s. 19) liberałowie pragnęli oddać tekę oświaty w zamian za tekę kolei żelaznych.*

⁴ *Partia Demokratyczna, ciesząca się zaufaniem króla, obsadziła najważniejsze stanowiska: premiera oraz ministrów spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych i finansów.*

⁵ *Rozłam wiązał się z rozbieżnością stanowisk: czy wotum nieufności uchwalone 5 maja traktować jedynie jako wyraz braku zaufania parlamentu (w tym także części posłów koalicji rządowej) wobec osoby S. Kosturkowa, czy też jako powód do przejścia stronnictwa do opozycji.*

⁶ *Rozłam w Partii Liberalnej nastąpił w 1932 r.*

⁷ *Zaznaczyć należy, że na kompromitację tradycyjnych stronnictw burżuazyjnych wpływały afery, w których uczestniczyli politycy (w 1932 r. np. o nieuczciwe postępowanie oskarżono ministra z szeregow liberałów Dimitra Wyrbenowa, który musiał ustąpić), a także pogoń za państwowymi synekurami.*

⁸ Mowa o Lidze Wojskowej, która — jakkolwiek powiązana z kołem politycznym „Zweno” — nie znajdowała się pod jego kierownictwem.

⁹ Gabinet A. Ljapczewa, utworzony 4 I 1926 r., zastąpił rząd Aleksandra Cankowa. A. Ljapczew należał do Partii Demokratycznej, cieszył się również zaufaniem Ligi Wojskowej. Historycy bułgarscy rząd jego oceniają jako przedłużenie systemu faszystowskiej dyktatury A. Cankowa. Gabinet A. Ljapczewa upadł w konsekwencji kryzysu politycznego po przegranych wyborach 21 VI 1931 r.

¹⁰ 9 IV 1923 r. Liga Wojskowa dokonała przewrotu, obalając radykalny rząd ludowy Aleksandra Stambolijskiego i ustanawiając gabinet A. Cankowa. Wśród kierowników przewrotu byli gen. Welizar Łazarow, płk Damian Welczew, płk K. Georgiew.

¹¹ Drogi K. Georgiewa i A. Cankowa po 1923 r. rozeszły się. W latach trzydziestych K. Georgiew należał do przeciwników monarchii, w okresie II wojny światowej współdziałał z Frontem Ojczyźnianym, by 9 IX 1944 r. stanąć na czele pierwszego gabinetu ludowej Bułgarii.

¹² „Dyrżawen westnik” — bułgarskie wydawnictwo urzędowe, zawierające teksty ustaw i innych norm prawnych oraz zawiadomienia urzędowe.

¹³ Już nazajutrz po przewrocie zmniejszono liczbę jednostek administracyjnych, na które dzieliła się Bułgaria, i rozwiązano lokalne rady samorządowe. Por. „Keesing's Contemporary Archives 1931—1936”, s. 1232.

¹⁴ 30 IX 1934 r. w Sofii ogłoszono wiadomość o zawarciu porozumienia bułgarsko-jugosłowiańskiego, dotyczącego spraw gospodarczych i kulturalnych. „Keesing's Contemporary Archives 1934—1937”, s. 1385.

¹⁵ 19 VII 1934 r. poseł bułgarski w Turcji zwrócił się z polecenia swego rządu do przedstawiciela pełnomocnego ZSRR w Turcji zapytaniem, „czy rząd radziecki odnosi się pozytywnie do zamiaru rządu bułgarskiego, by przywrócić stosunki dyplomatyczne z ZSRR”. Nawiązanie stosunków dyplomatycznych nastąpiło w drodze wymiany depesz między kierownikami resortów spraw zagranicznych obu krajów w dn. 23 VII 1934 r. „Dokumenty wniezionej polityki SSSR”, t. XVII, Moskwa 1971, s. 401, 494.

¹⁶ W skład rządu weszli: płk Kimon Georgiew, premier i minister spraw zagranicznych ad interim, gen. Petyr Midilew, minister spraw wewnętrznych i minister sprawiedliwości ad interim, Petyr Todorow, minister finansów, gen. Penczo Złatew, minister wojny, prof. Janaki Mołłow, minister oświaty, Kosta Bojadziew, minister gospodarki narodowej, Nikoła Zachariew, minister komunikacji. „Kurier Poranny”, 20 V 1934 r.

¹⁷ Ściśle rzecz biorąc, został zniesiony dotychczasowy podział na okręgi, zamiast których utworzono 7 obszarów. W. Georgiew, „Buržoaznie i drebno buržoaznie partii w Bułgarii 1934—1939”, Sofija 1971, s. 72—73.

¹⁸ Mowa o Wewnętrznej Rewolucyjnej Organizacji Macedońskiej (WMRO), kierowanej przez Iwana Michajłowa, która bezwzględными środkami zwalczała ugrupowania postępowe i przeciwstawiała się porozumieniu z Jugosławią. Organizacja ta od 1930 r. znajdowała się w konflikcie z Ligą Wojskową. Po przewrocie wielu działaczy WMRO aresztowano, a organizację zlikwidowano.

¹⁹ Ministerstwo Gospodarki Narodowej utworzono z połączenia Ministerstwa Handlu, Przemysłu i Pracy oraz Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Ministerstwo Robót Publicznych zaś połączone z Ministerstwem Kolei w Ministerstwo Komunikacji.

²⁰ Ocena ta, jak się wydaje, ułatwia orientację, z jakich środowisk czerpał A. Tarnowski swe informacje. Podobne koncepcje głosiły — oprócz koła politycznego „Zweno” — Ruch Ludowo-Społeczny (faszystowskie ugrupowanie kierowane przez A. Cankowa, zreorganizowane pod tą nazwą w kwietniu 1934 r.), politycy zbliżeni do króla Borysa, a także różne organizacje o niewielkich wpływach (koło ideowe „Młoda Bułgaria”, Narodowa Wspólnota — faszyci, Narodowosocjalistyczna Bułgarska Partia Robotnicza oraz inne). Por. Dimitrow, „Bułgarskata...”, s. 10—14; Georgiew, „Buržoaznie...”, s. 43—62, 76—78.

²¹ Według D. Kazasowa „Zweno” w początkach 1934 r. liczyło nie więcej niż 300 członków oraz 2,5—3 tys. sympatyków. Według danych policyjnych w 1933 r. „Zweno” liczyło 2240 członków, w tym 330 w Sofii; wiosną 1934 r. liczba ta musiała być znacznie niższa, gdyż w organizacji nastąpił rozłam i część członków związała się z A. Cankowem. Por. Georgiew, „Buržoaznie...”, s. 51, 56.

²² Przypuszczenie to potwierdzają wyniki badań historyków bułgarskich. Niektórzy politycy BZNS utrzymywali kontakty z działaczami Ligi Wojskowej już od połowy 1933 r. W kwietniu 1934 r. organizatorzy przewrotu prowadzili z ludowcami rozmowy w sprawie ustalenia składu gabinetu, który miał powstać po obaleniu rządu N. Muszanowa. Podobne rozmowy podjęli z niektórymi przedstawicie-

lami Ruchu Ludowo-Socjalnego (lecz nie z A. Cankowem). Aluzje do możliwości przewrotu przenikały na łamy prasy, o przygotowaniach wiedział (choć może nie doceniał bliskości niebezpieczeństwa) N. Muszanow, który wiadomością podzielił się z kilkoma osobami. Wiedzieli też niektórzy ministrowie. A. Cankow twierdzi, że kilka dni przed 19 maja poinformował o grożącym zamachu stanu króla; utrzymuje też, że N. Muszanow wprowadził w błąd minister wojny twierdząc, iż sprawuje pełną kontrolę nad armią. *Dimitrow*, „Byłgarskata...”, s. 19—20; *D. W. Petrova*, „BZNS i Narodniat front (1934—1939)”, *Sofija* 1967, s. 12—13; *I. Michajłow*, „Spomeni”. IV. Oswoboditelna borba 1924—1934 g. (prodyłżenie), b.m.w. 1973, s. 498.

²³ Przypuszczenie to sprawdziło się w ciągu najbliższych tygodni. 30 maja rozwiązało się koło polityczne „Zweno”. Dekretem z 12 czerwca rząd rozwiązał wszystkie inne partie polityczne, zakazał wszelkiej ich działalności, skonfiskował mienie i zawiesił czasopisma. Naruszenie przepisów groziło więzieniem i grzywną. *Georgiew*, „Buržoaznite...”, s. 78—80; „Kurier Poranny” 13 i 14 VI 1934 r.

²⁴ Współcześnie terytorium to obejmuje okręg blagojewradzki w południowo-wschodniej części Bułgarii.

²⁵ Zgodnie z wynikami badań współczesnych w kołach dworskich już od połowy 1933 r. liczono się z możliwością zamachu stanu, a pod koniec tego roku obawiano się, że zorganizuje go Liga Wojskowa. Król zamierzał wykorzystać akcję wojskową dla przejścia pełni władzy w swoje ręce. *Georgiew*, „Buržoaznite...”, s. 76—77; *Dimitrow*, „Byłgarskata...”, s. 16—17, 20.

²⁶ Gen. A. Watew, przewodniczący Ligi Wojskowej, objął stanowisko ministra wojny 10 maja. Nominację otrzymał na mocy decyzji króla, podjętej bez pytania o aprobatę rządu. A. Watew reprezentował w Lidze nurt monarchistyczny. W następstwie nominacji został on jednak usunięty z Ligi, a przewodnictwo objął gen. P. Zlatew. 16 maja stanowisko szefa sztabu objął gen. Jowow, oddany królowi i przeciwnik Ligi Wojskowej. *Por. Georgiew*, „Buržoaznite...”, s. 60—62; *Dimitrow*, „Byłgarskata...”, s. 20. Zmiany powyższe można zapewne interpretować jako próbę opanowania sytuacji w wojsku przez króla: albo celem zapobieżenia przewrotowi, albo by skierować go w nurt pożądany przez monarchę.

²⁷ K. Batołow objął tękę spraw zagranicznych wkrótce po przybyciu do Sofii, a równocześnie K. Georgiew przejął — obok funkcji premiera — kierownictwo resortu sprawiedliwości. „*Keesing's Contemporary Archives 1931—1936*”, s. 1238.

²⁸ Według doniesień agencji prasowych w Jugosławii „nowy rząd bułgarski został gorąco powitany. Uważa się, że jego naczelnym zadaniem będzie pozbycie się terrorystycznej organizacji macedońskiej, aby w ten sposób przygotować drogę do przymierza jugosłowiańsko-bułgarskiego”. „*Keesing's Contemporary Archives 1931—1936*”, s. 1232; *I. Michajłow* uważa nawet, że przewrót przygotowano przy wiedzy i współpracy polityków jugosłowiańskich. *I. Michajłow*, „Spomeni”, IV, s. 498, 500.

²⁹ Według doniesień agencji prasowych z Niemiec „królewski zamach stanu w Bułgarii nieoficjalnie koła hitlerowskie witają jako nowy przejaw zapotrzebowania na »żelazną pięść« we współczesnym rządzie europejskim i jako »nowy cios dla parlamentaryzmu«”. „*Keesing's Contemporary Archives 1931—1936*”, s. 1232.

2.

[1934 maj, po 23]. Bukareszt — Ze sprawozdania nr 13 Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Rumunii o głosach prasy za czas od 17 do 23 maja

AAN, Ambasada w Bukareszcie, 345. Kopia, maszynopis.

— — Dzienniki rumuńskie ujmują przewrót w Bułgarii przede wszystkim pod kątem widzenia polityki zagranicznej, widząc w nim zwrot ku Jugosławii. Z tego punktu widzenia początkowe komentarze były optymistyczne i wyrażały nadzieję, że poprzez Jugosławię zbliży się Bułgaria do bloku bałkańskiego¹, przysparzając w ten sposób nowy triumf akcji pacyfikacyjnej ministra [Nicolae] Titulescu na Bałkanach². Niebawem jednak optymizm ten zbladł i ze szpałt dzienników rumuń-

skich przebija zaniepokojenie dyktowane przede wszystkim programem nowego rządu w stosunku do ZSRR. Pierwsze hasło do nieufności dla nowego reżimu bułgarskiego dał nacjonalistyczny „Universul”, który widzi niebezpieczeństwo w programie ochrony równouprawnienia mniejszości bułgarskich za granicą³. W ślad za tym poszły dzienniki lewicowe, które ubolewają nad reżimem dyktatury wojskowej w Bułgarii i wyrażają przypuszczenie, że król Borys powołał nowy rząd jedynie pod presją kół wojskowych. Najenergiczniej przeciwko nowemu ustrojowi Bułgarii występuje „Dreptatea”, która widzi w dyktaturze wojskowej i ustroju faszystowskim drogę zgubną dla krajów rolniczych, do których należy Bułgaria. —

¹ Mowa o pakcie bałkańskim (Bałkańskiej Entencie), podpisanym 9 II 1934 r. przez Jugosławię, Grecję, Turcję i Rumunię, do którego zwłaszcza Jugosławia usiłowała przyciągnąć także Bułgarię. Pakt ten m. in. umacniał wpływy francuskie na Bałkanach. Por. Ż. Avramovski, „Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937. Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta”, Beograd 1968, s. 18—19.

² Minister spraw zagranicznych Rumunii N. Titulescu w tym czasie prowadził intensywną akcję na rzecz umocnienia współpracy państw bałkańskich i przezwyciężenia istniejących między nimi sporów. M. in. w listopadzie 1933 r. odwiedził Sofię. Por. C. Popișteanu, „Romania și Antanta Balcanica. Momente și semnificații de istorie diplomatică”, București 1971, s. 116 i n.

³ Ludność bułgarska zamieszkiwała w Dobrudży należącej wówczas w całości do Rumunii.

3.

[1934 maj, po 31]. Bukareszt. Ze sprawozdania nr 14 Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Rumunii o głosach prasy za czas od 24 do 31 maja

AAN, Ambasada w Bukareszcie, 345. Kopia, maszynopis.

— — Oświadczenie prasowe premiera Georgiewa przyjęte zostało przez lewicowe dzienniki rumuńskie z dużą nieufnością. Redaktor [Liviu P.] Nasta kwestionuje zamiary pokojowej polityki nowego rządu Bułgarii twierdząc, że „Zweno” zwalcza od dwóch lat pokojową politykę Muszanowa. Ze szpalt „Dimineaty” przebija niezadowolnienie, że nowy rząd bułgarski zdaje się znaleźć łatwiej drogę do porozumienia z Jugosławią niż z innymi państwami bałkańskimi. Stosunkowo najprzychylniej wita nowy rząd redaktor Dianu na łamach „Curentula”, lecz i on wyraża zastrzeżenia co do możliwości uregulowania stosunków z Rosją sądząc, że uprzednio minister [spraw zagranicznych Turcji] Tevfik Rüşti Bej będzie musiał przedstawić w Moskwie konsekwencje, jakie unormowanie tych stosunków wywołałoby w innych krajach bałkańskich¹ — —

¹ W opublikowanych dokumentach radzieckich brak śladów podobnych rozmów. Zaznaczyć jednak należy, że z dokumentów tych wynika zainteresowanie Bułgarii, by porozumienie z ZSRR nastąpiło za wiedzą Turcji. „Dokumenty...”, t. XVII, s. 401, 405.